

Jidiš v Polsku a Čechách aneb bratři Čech, Lech, Rus a jedna pozapomenutá Mojžíška Štěpán Balík

(publikováno: Tvar 23, 2012, č. 5, str. 6–7)

V roce 1989 izraelský profesor Chone Shmeruk v předmluvě k polskému vydání *Dějiny literatury jidiš*, které do češtiny přeložil Václav Burian, vyjadřuje radost nad založením lektorátu jazyka jidiš ve Varšavě. Zájem o židovskou kulturu obecně v Polsku od 80. let minulého století stoupá. Není divu. Chtějí-li Poláci poznat sami sebe, je třeba překonat bariéru cizího jazyka, a také písma, a někdy dokonce i předsudků, a vydat se po stopách svých „starších bratří“. Leckdy tak překračují hranice, za něž ani před válkou nebylo většině gójů dáno se dostat, neb polsko-židovské kontakty a inspirace byly poněkud jednostranné.

Polská veřejnost tedy teprve nyní po mnoha letech v překladech a v sekundárních pracích mladých nadšenců objevuje kulturní hodnoty vytvořené na území předválečného Polska. To jest země, jež byla domovem nejen jim. Země, která byla podle profesora Jana Błońskiego nacisty pošpiněna zběsilým systematickým vražděním jejich spoluobčanů. Země, již Židé nazvali během svého „útěku na východ“ Po-lin, což znamená jak „Polsko“, tak i výrok praotce či snad boží příkaz „zde spočni“.

Błoński se ve svém slavném eseji z 80. let *Biedni Polacy patrzą na getto (Nebozí Poláci se dívají na ghetto)* brání stereotypnímu obrazu Poláků jako antisemitů a také s tím spojeným pocitem viny za smrt polských Židů. Krakovský literární vědec vinu odmítá, zároveň však nabádá k očištění oné společné, krví zbrocené, vlasti. Jeho slova od 80. let dopadají na úrodnou půdu. Na generaci osob, pro něž každodenní polsko-židovské střetávání bylo něčím zcela přirozeným, totiž navazují v posledních třech dekádách mladí intelektuálové, kteří bez pocitu viny udržují kontinuitu polsko-židovského a nyní především židovsko-polského intelektuálního prostoru.

Je třeba zdůraznit, že mnohé texty polských Židů, a to rovněž sionistů, byly publikovány polsky. Znalost polštiny v rámci menšin v meziválečné II. Rzeczpospolité stoupala. V rámci povinné školní docházky se Židé rovněž v hebrejských či jidišských vzdělávacích ústavech učili povinně polsky. Podle monografie *Międzywojenna literatura polsko-żydowska (Meziválečná polskožidovská literatura, 1992)* profesorky Eugenie Prokop-Janiecové lze dokonce mluvit o polskožidovské literatuře, tedy literatuře psané polsky, v níž

je kladen důraz na židovskou identitu, vyskytují se tu židovská témata nebo jež je určena židovskému publiku (zde se autorka řídí podle meziválečných periodik a jejich orientace). Výjimečnost fenoménu polskožidovské literatury spočívá v tom, že existuje pouze během dvaceti let meziválečného období. Nikdy předtím ani potom se nevytvořilo podobné prostředí polskojazyčných židovských autorů a čtenářů.

Vedle polštiny se literární komunikace odehrávala prostřednictvím židovských jazyků, které již vzhledem k odlišnému písmu nebyly Polákům přístupné. Kromě staré i moderní hebrejštiny se jednalo především o jidiš, které pro mnoho obyvatel polských předválečných měst bylo jazykem mateřským. Chone Shmeruk odhaduje, že před druhou světovou válkou ze čtyř set tisíc varšavských Židů v tomto jazyce mluvilo a četlo celých 80 %. Oněch čtyři sta tisíc představovalo zhruba třetinu obyvatel hlavního města. Také v jiných velkých i menších polských městech té doby byl poměr zhruba stejný, leckde i větší.

Právě na tuto židovskou popelku, která se dočkala uznání poměrně pozdě, se nyní soustředí pozornost některých mladých intelektuálů. Jidiš je dodnes některými Židy vnímáno jako jazyk nevhodný pro přenášení kulturních hodnot. Pohlíženo na něj bylo skrz prsty jakožto na dialekt němčiny (identifikace s němčinou sehrála negativní roli také po druhé světové válce), či dokonce jako na „zprzněnou“ němčinu, jako jazyk nižších nevzdělaných vrstev a žen – tedy sociálních skupin, kterým nebylo dáno vzdělat se v hebrejštině či se plně jazykově asimilovat s domácím prostředím. Jidiš však každopádně až do druhé světové války pro většinu polských Židů představovalo jazyk mateřský, tzv. *mame-lošn*.

Přelomem se stala až konference v roce 1908 v tehdy rakousko-uherských, dnes ukrajinských Černovicích, na níž bylo jidiš uznáno – vedle hebrejštiny – za židovský národní jazyk. V té době již také několik desetiletí existovala moderní jidiš literatura. Dalším zlomovým momentem bylo ve 20. letech založení vědecké instituce JIWO (Jidiszer Wisnshaftlecher Institut) ve Vilniusu.

Od počátku 20. století vznikaly jidišské umělecké skupiny v New Yorku, Kyjevě, Lodži, Varšavě nebo ve zmíněném Vilniusu, jemuž se přezdívalo Jeruzalém severu. Podobně jako fenomén polskožidovské literatury i zjev jidišského písemnictví je ve velké míře ukončen druhou světovou válkou. Jistě lze namítnout, že pokračuje i po ní, nicméně počet spisovatelů a především čtenářů je značně omezený. V roce 1952 je navíc v SSSR popravena elita sovětských jidišských literátů; mezi nimi např. i významný básník působící rovněž v předválečném Polsku Perec Markiš. V Polsku se jidišská tradice drží sice až do března

1968, kdy je množství židovských intelektuálů v rámci antisemitské kampaně donuceno odejít ze země, jidišské divadlo ve Varšavě dokonce funguje i nadále a vlastně dodnes, ale po odchodu jeho ředitelky Idy Kamińskiej na konci 60. let do New Yorku či dalších intelektuálů již polská jidišská umělecká produkce nedosahuje takové úrovně. Americká a izraelská větve literatury jidiš, v níž byli zastoupeni především spisovatelé pocházející z Polska (jako např. nejznámější Jicchok Baševiz Singer), si v rámci emigrační tvorby udrželi tematiku spjatou se zemí svého původu a zároveň se jim nepodařilo vypěstovat následníky, a to ani loni zesnulému, téměř stoletému Avramu Suckeverovi, začínajícímu v umělecké skupině Jung Vilne a obecně velmi ceněnému básníkovi žijícímu později v Izraeli. (Jako živý jazyk, a dokonce i jazyk „umělecký“, se tak jidiš udrželo především v uzavřených kruzích chasidů ve Spojených státech a Izraeli. Podrobnější popis jejich značně omezené literární jidišské potřeby spojené např. s písňovou tvorbou čtenář nalezne na stránkách časopisu *Cwiszn*; zima 2010 – o časopise viz níže.)

Jidiš je tak na území Polska především jazykem minulosti. Jazykem kultury, která zažila krátké období na pomyslném vrcholu, která nicméně z příčin obecně známých nedostala prostor se dále rozvíjet. I když některé výjimečně nadané osoby ovládnou tento *mame-lošn*, dokáží nadchnout a naučit další adepty této řeči, jejich pohled se ubírá především do minulosti. A tak lidé s intelektuálními sklony, kteří chtějí poznat své kořeny či se zajímají o historii nebo literaturu, případně jsou okouzleni střetem několika jazykových kódů v samotném jidiš, vyhledávají letní školy a snaží se ho ovládnout. Člověk je pak svědkem pozoruhodných setkání starších osob, které jsou vedeny sentimentem a jsou i částečně v jidiš vychovány, či dokonce vzdělány, s lidmi většinou ve věku 20 až 40 let, u kterých o osvojení jidišské kultury z domova nemůže být řeč.

Kromě New Yorku lze navštívit i zadarmo poskytované kurzy v Bruselu, Štrasburku či Paříži, jež se během tříletého cyklu vždy prostřídají. Významná letní škola je organizována v již zmíněném Vilně. V posledních letech se rovněž na Ukrajině ve Lvově a Kyjevě snaží vytvářet především pro místní adepty možnosti, jak se dozvědět více o jazyce a kultuře svých někdejších krajanů. V Polsku pak vedle letní školy ve Varšavě existují rovněž lektoráty jidiš, které probíhají na katedrách judaistiky ve Vratislavi, Varšavě a Krakově. Obecně lze v Polsku sledovat – jak již bylo na začátku řečeno – stoupající zájem o kulturní hodnoty, jež Polsku přinesli místní Židé. V roce 2008 vyšla kniha *Jidyszland (Jidišland)*, v níž se současní polští jidišisté zamýšlejí nad jazykem, literaturou a vůbec kulturou na území její virtuální říše. Jedna

z redaktorek tohoto sborníku profesorka Ewa Gellerová, filoložka z varšavské germanistiky, již dříve vydala dvě monografie: *Jidysz – język Żydów polskich (Jidiš – jazyk polských Židů, 1994)*, v níž se kromě obecné charakteristiky jazyka zabývá i jednotlivými výpůjčkami (včetně slovanských), a v němčině *Warschauer Jiddisch (Varšavské jidiš, 2001)*.

V posledních letech se pak začínají objevovat i samostatné publikace mladší vědecké generace. Významnou postavou je Joanna Liseková, jež knižně vydala svoji disertaci *Jung Wilne – żydowska grupa artystyczna (Jung Vilne – židovská umělecká skupina, 2005)*, a jako redaktorka stojí za monografií *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz (Němé duše? Ženy v jidišské kultuře)*, v níž se současné polské jidišistky a několik málo jidišistů zamýšlejí především nad ženskou perspektivou této kultury. Další výraznou postavu představuje i žákyně zmíněných Prokop-Janiecové a Ewy Gellerové Karolina Szymaniaková, která je autorkou doslovu ke knize *Akacje kwitną (Akáty kvetou)* předválečné lvovské autorky Debory Vogelové. Krom toho se jako redaktorka a překladatelka významně podílela na monografii o varšavské židovské avantgardě *Warszawska awangarda jidysz. Antologia tekstów (Varšavská jidišská avantgarda. Antologie textů, 2006)*. Jak Liseková, tak i Szymaniaková působí jako učitelky jidiš. Poslední jmenovaná je dokonce i ředitelkou zmíněné varšavské letní školy. K jejím záslužným počinům patří rovněž založení čtvrtletníku *Cwiszn (Mezi, vychází od roku 2010)*, na jehož stránkách se autoři článků věnují literatuře, divadlu, historii i samotnému jazyku. Nechybí zde ani recenzní rubrika, komentáře aktuálních témat, zrcadlové překlady do polštiny, vzpomínky pamětníků, rozhovory či izraelské komiksy. Jak je z výše uvedeného patrné, je v Polsku v poslední době onomu polskému pomyslnému Jidišlandu věnována soustavná pozornost.

V Čechách na nic takového zatím nenarazíme. Občas se objeví nějaký ojedinělý jazykový kurz či publikace, o nějakém soustavném bádání však nemůže být řeč. Skoro to vypadá, jako kdyby u nás nikdy žádná literatura psaná v jidiš neexistovala. V knize doporučené studentům středních škol či na zahraničních bohemistikách *Česká literatura od počátku k dnešku* se lze dočíst o tvorbě staroslověnské, latinské, německé, a dokonce i stručně o literatuře hebrejské, ale již zde nic nezazní o literatuře jidiš, a to i přesto, že se o ní poměrně podrobně zmiňuje Chone Shmeruk, Praha jako město s třetí nejpočetnější komunitou Židů v Evropě byla významným židovským tiskařským centrem 17. a 18. století a první jidišská spisovatelka vůbec Rebecca bat Meir Tiktiner (před 1550–1605) je pochována na pražském starém židovském hřbitově.

Snad tedy jidišské číslo časopisu *Plav*, které se má objevit ještě v tomto roce a které se má věnovat polské jidišské tvorbě, navazujíc tak na Markišův soubor povídek *Rozinky a mandle* (1968; nové upravené vydání pod názvem *Trocha rozinek a mandlí*, 1996) vyprovokuje pár nadšenců v Čechách a i u nás se jidišská literatura stane součástí vědomého národního kulturního dědictví. Bylo by záhodno tuto popelku, Mojžíše v ženských šatech *mame-lošn*, přijmout za svou.

Tento text vznikl v rámci grantového projektu Identita české literatury a její mezinárodní kontext (GAČR 405/09/H003)